

Ю. М. Кочубей

А. П. КОВАЛІВСЬКИЙ І “АНТОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУР СХОДУ” (Харків, 1961)

На початку 60-х рр. ХХ ст. А. П. Ковалівський вже був відомим істориком-сходознавцем, працю якого високо оцінив всесвітньо відомий арабіст І. Ю. Крачковський в СРСР і яка здобула позитивну оцінку серед спеціалістів на Заході. Його монографія, присвячена подорожі Ібн Фадлана на Волгу, привернула увагу арабістів у багатьох країнах, у тому числі в арабському світі. З'явилася значна кількість рецензій у декількох важливих орієнталістичних виданнях [Кочубей 1995–1996, 168–170]. Вчений продовжував працювати в Харківському державному університеті, де посів бажану для нього кафедру історії середніх віків.

Але А. П. Ковалівський був ученим-патріотом і бачив, у якому жалюгідному стані перебуває українське сходознавство – наука, якій він віддав так багато часу і сил. Він вважав, що досягнуте українською культурою у справі вивчення і популяризації Сходу не має бути втраченим. Про це Андрій Петрович писав у листі до Я. Р. Дашкевича [Кочубей 1995–1996, 40]. Його постійна і цілеспрямована робота для реалізації такої ідеї завершилася створенням поважної книги – “Антології літератур Сходу”. У ній автор вмістив своє наукове дослідження з історії сходознавства в Харкові, яке й по сьогодні є важливим джерелом для вивчення історії розвитку орієнтальних студій в Україні взагалі. Він представив у вигляді хрестоматії переклади, як сказано у книзі, “з адигейської, азербайджанської, арабської, асурської, бенгальської, вірменської, гінді, грузинської, грапара (старовірменської), індонезійської, китайської, корейської, меотійсько-грецької, осетинської, палі, перської, санскритської, таджицької, турецької, японської та інших мов, зроблені або видані в Харкові”. Всього 68 перекладів [Антологія... 1961].

Книга мала нелегку долю: майже весь її наклад було порізано, бо такою була “політична доцільність” того часу і такою була система, в якій жили автор-упорядник та його книга. Тож вона стала відомою лише незначній частині української інтелігенції. Упорядникові було важливо показати, що українці теж зробили свій внесок у вивчення Сходу. Матеріал в “Антології...” подано в рубриках за історичними періодами, як він пише, згідно з етапами історії міста Харкова [Антологія... 1961, 6], що на той час було прийнятним і безпечним.

Найдавніші тексти і деякі пізніші (наприклад, вірш Мао Цзедуна) А. П. Ковалівський подає в російському перекладі. Але, не шкодуючи сил, розшукує українські переклади і подає решту текстів принципово українською мовою.

Книга відкривається зверненням “До ласкавого читальника”, за яким вміщено розлогу вступну статтю, що насправді є цілком окремим завершеним дослідженням під назвою “Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у ХVІІІ–ХХ віках”.

Це дослідження написане цілком у стилі останніх робіт вчителя А. П. Ковалівського – Агатангела Юхимовича Кримського: велике значення надається відтворенню історичного тла епохи, в якій відбувалися ті чи інші події в галузі освіти, створювалися ті чи інші літературні твори або наукові праці, врешті, описується інфраструктура культури й освіти в м. Харкові. Повз його увагу не проходить діяльність навчальних закладів, таких як Харківський колегіум, потім університет з усіма

його метаморфозами у 20–30-ті роки ХХ ст. Велике місце дослідник приділяє бібліотекам, музеям, діяльності у сфері суміжних мистецтв. Але, що природно, лівову частку авторової уваги приділено саме історії харківського сходознавства.

Знайдені ним в архівах матеріали показали, що зацікавлення Сходом і підходи до його вивчення в Харкові були ще до заснування імператорського університету, хоча саме цей факт висувається як початок наукового сходознавства в столиці Слобожанщини [Антологія... 1961, 11–15]. У цьому розділі А. П. Ковалівський приділяє велику увагу постаті Г. С. Сковороди, який неодноразово у своїй творчості звертався до східних, насамперед біблійних, мотивів. Як випускник Києво-Могилянської академії, він не міг не бути ознайомленим зі священною мовою Старого Заповіту. Створюючи панорамну і глибоку історію сходознавства в Харкові, зокрема в університеті, Андрій Петрович широко використовує мемуарну літературу, яка була важкодоступною або й недоступною в минулі роки. Андрій Петрович знаходив її, переглядаючи сотні і тисячі сторінок, віддалених ніби від теми його матеріалів, і, скрупульозно досліджуючи їх, виявляв необхідні йому дані. Так йому вдалося отримати факти і думки з мемуарних записів таких вчених, як Д. Овсяннико-Куликовський, Б. Дорн, Ф. Х. Роммель, В. Шерцьль.

Особливе значення в підготовці цієї праці А. П. Ковалівського мало його спілкування з видатним харківським вченим-індологом Павлом Григоровичем Ріттером [Сходознавство і візантологія... 2011, 193–194], пам'яті якого, до речі, автор-упорядник присвятив цю антологію. Творчому шляху цього призабутого українського сходознавця відведено значне місце по справедливості, бо його досвід і знання не були в радянський час затребувані і до його спадщини повернулися зовсім недавно.

Слід пам'ятати, що до 1934 р. столицею України (у вигляді УРСР) був саме Харків. Тому і в новітні часи в ньому відбувалися події в науці, котрі впливали на всю країну. Тут було офіційно створено ВУНАС (Всеукраїнську наукову асоціацію сходознавства), тут було започатковано видання спочатку Бюлетеня ВУНАС, а потім і спеціалізованого журналу “Східний світ”, який, з перервою, дожив до наших днів і може свідчити про живучість української орієнталістики.

Характерною рисою праці А. П. Ковалівського є те, що текст не просто суха констатація тих чи інших фактів історії або літературного процесу, а він персоналізований: автор вміщує досить широкі уривки, де викладена біографія того чи іншого персонажа, який є активним учасником освітньої або культурної діяльності в Харкові в певний період, незалежно від того, чи є він місцевий, чи іноземець. Особливо це стосується професури Харківського університету – таких науковців, як Д. Овсяннико-Куликовський, М. Лунін, Б. Дорн, О. Рославський-Петровський, М. Дрінов, Е. Діллон та ін. Цілком природно, дослідник досить детально зупиняється на постах українських вчених, котрі працювали в Харкові і зробили значний внесок в орієнтальні студії у світі. Доносить до читачів інформацію і про свій власний доробок, зупинившись перш за все на роботі про “Рісале” Ібн Фадлана, яка була перервана арештом, а потім війною. Він відзначає заслугу великого арабіста І. Ю. Крачковського в постановці питання про вивчення східних джерел до історії СРСР і залученні до цієї роботи в Ленінграді самого Андрія Петровича, бо в Харкові український науковий істеблішмент визнав таку тематику “неактуальною” [Кочубей 1995–1996, 168]. Неувага до наукового сходознавства з боку українського академічного істеблішменту спостерігається, на жаль, і нині.

Тексти перекладів, зібрані в “Антології...”, діляться на дві частини: перша – “з літератур народів Радянського Союзу”, друга – “з літератур іноземних східних народів”. Вони складають найбільший розділ “Переклади часів від Великої Жовтневої Соціалістичної революції до Великої Вітчизняної війни”. Принципово важливо, що А. П. Ковалівський, застосувавши такий підхід, а не, скажімо, чисто хронологічний, підкреслив значення творчості авторів із “Радянського Сходу”, книжкові публікації яких з'являлися нечасто, а окремі твори, друковані з нагоди різних ювілеїв, губилися

в газетах та журналах. Значення цієї книги, “Антології...”, полягає ще й у тому, що упорядник таким чином оприлюднив імена цілого ряду перекладачів 20–30-х років ХХ ст., які були репресовані або просто випали з літературного процесу, і тим розширив обрії української школи перекладознавства. Крім того, коментарі автора-упорядника висвітлювали незavidне становище так званих “малих народів” на противагу тому, на що вони сподівалися, повіривши в лозунги “Великого Жовтня”.

Антологія знайомила з народною творчістю жителів Північного Кавказу, зокрема побачили світ уривки з осетинського епосу “Нарти”, а також тексти класика осетинської літератури Коста Хетагурова (перекладач Варвара Чередниченко), адигейські народні пісні (переклав О. Кирій). Ассирійці були представлені перекладеними Ф. Бахтинським народними піснями і поезіями А. Ферідуна Атурайя. Зафіксував упорядник і перші спроби літературного життя маріупольських греків, твори яких з’являлися в Харкові у перекладах, як тоді писали, з “меотійсько-грецької”. Бачимо у книзі твори дореволюційного поета Леонтія Хонагбея і вже цілком “пролетарського” молодого поета Георгія Костоправа, котрий загинув у роки сталінського терору. Перекладачем виступила молода харківська поетеса Кассандра Костан (1897–1939).

Упорядник, звичайно, не залишив поза своїм полем зору літератури так званих “старо-письменних народів”. Тут представлені перекладений С. Ребриком класик таджицької літератури Садриддін Айні, сучасний таджицько-перський поет емігрант, комуніст Абулькасим Лагуті (1887–1958), якого перекладали Б. Нікітін та Т. Масенко. Вірменських авторів значиться чотири, серед яких знаходимо таких авторитетних поетів, як Єгіше Чаренц, уривок з поеми якого “Ленін” переклав П. Тичина, він же переклав поезії Акопа Акопяна і Ованеса Ованнесяна. Григорій Піддубний подав текст свого перекладу одного оповідання зі збірки творів сучасних азербайджанських письменників “Молодий Азербайджан”, що вийшла за редакцією відомого друга азербайджанського народу А. В. Багрія 1930 року (Харків – Одеса).

Широко представлена в антології грузинська література, поезія і проза. Тут бачимо вступні строфи із шедевра Шота Руставелі “Левень у барсовій шкурі” в перекладі Миколи Бажана (журнал “Червоний шлях”, 1933 р.), а також вірші С. Чиковані (переклав М. Бажан), Н. Бараташвілі (переклад Івана Кулика), зразки оповідань та уривки з роману “Хізані Джако” М. Джавахішвілі, перекладені Г. Наморадзе і В. Левицьким. У цих зразках прози помітно пробивається антиколоніальний струмінь.

У третьому (післявоєнному) розділі вміщено переклади творів вірменської літератури (Ованес Туманян, Ованес Ованнесян, Сільва Капутікян) та вже відомого осетинця Коста Хетагурова. Включено до книги в перекладі Г. П. Пінгір’ян зі старовірменської мови (грапар) також уривок з вірменської хроніки VIII ст., де йдеться про заснування Києва.

Як бачимо, авторіві залежало на тому, щоб кожне свідчення зв’язків Харкова з народами “Радянського Сходу” було зафіксоване і включене в науковий обіг.

Переклади творів авторів зарубіжної Азії теж мали своє значення – вони свідчили про часи, коли спостерігалось піднесення сходознавства в Україні – кінець 20-х – початок 30-х рр., – що мало б штовхати молоді сили української літератури на вивчення спадщини і сучасних досягнень прозаїків і поетів радянських республік Сходу, а також звертати більше уваги на художню культуру наших східних сусідів. Цілком зрозуміло, що А. Ковалівський не міг у той час писати про вплив памфлету М. Хвильового про “Азіатський Ренесанс” на розвиток українського сходознавства, вивчення східних мов та переклади з них на українську. А що так і було, свідчить “Антологія літератур Сходу”.

Упорядник, він же автор цінних приміток-коментарів, при кожній нагоді підкреслював пріоритет українських перекладачів в ознайомленні читачів з тим чи іншим твором. Він зазначає, що український переклад п’єси Калідаси “Хмара-вістун” значно покращений автором перекладу П. Ріттером порівняно з його російським перекладом. З гордістю підкреслює, що переклад з мови гінді твору індійського письменника

Прем Чанда, зроблений О. П. Баранниковим і надрукований у журналі “Червоний шлях” у 1926 році, є першим у Європі. Твір перського прозаїка Мохаммеда Джемаль-заде “Державний муж” зі збірки “Що було й чого не було”, вказує упорядник, вийшов у Харкові 1932 року, в перекладі Б. Нікітіна, О. Сафарова та Н. Фурсенка, раніше, ніж у Росії. До цього переліку слід долучити також три оповідання турецького письменника Омера Сейфеддіна, які друкувалися у “Східному світі” та в збірці, що побачила світ 1932 року. Що ж стосується російського перекладу, то він з’явився значно пізніше. Вперше в Україні побачили світ і корейські пісні, записані в Харкові від носіїв мови, як повідомляє А. П. Ковалівський [Антологія... 1961, 418–419].

Найбільше місця упорядник приділив турецькій літературі, це – цілком зрозуміло: саме в цей час успішно розвиваються українсько-турецькі культурні зв’язки, чому сприяло проведення в Харкові двох сходознавчих з’їздів (про які він досить широко написав у своєму вступі), відбувся обмін делегаціями, створено механізм взаємодії. У цей період було здійснено цілий ряд перекладів творів сучасних популярних авторів Туреччини. Значний внесок у цю справу зробив тюрколог В. В. Дубровський. А. П. Ковалівський, який завжди скрупульозно зазначав імена перекладачів, ніде не згадує, що переклади творів Омера Сейфеддіна, Рефіка Халіда та Якуба Кадрі Караосманоглу здійснив В. В. Дубровський, в’язень ГУЛАГУ, а потім голова “Просвіти” в Харкові та післявоєнний емігрант, котрий і в еміграції працював на Україну. Крім того, прозаїки були представлені ще уривками з роману Халіде Едіб “Вогняна сорочка”, а поети – віршами Мехмеда Еміна (переклав П. Тичина) та Ахмеда Хашіма в перекладі самого упорядника. У його ж перекладі бачимо уривки з поезій арабського поета-філософа Аміна Рейхані.

Перська література представлена згаданим вище Мохаммедом Джемаль-заде, зразками віршів класиків Гафіза, Румі, Омара Хайяма, Баба Тагіра.

Харків славився своєю індологією, тож упорядник включив до “Антології...” уривки перекладів з мови палі (за рукописом П. Г. Ріттера), санскритських текстів Ріг Веди, твору Калідаси (санскрит, бенгалі), а також поезії великого поета Бенгалії Рабиндраната Тхакура. Про Прем Чанда мова йшла вище.

У вступному слові йшлося про співробітництво ХДУ з китайськими вишами, серед текстів бачимо кілька перекладів Б. Ветрова російською мовою, в тому числі знаковий вірш Мао Цзедуну і зразок публіцистики. Також російською мовою публікуються зразки індонезійської та малайської поезії. Уривками з новели С. Токунага “Голод за багатого врожаю” та короткими поетичними творами в перекладах О. Кремені і Ф. Пушенка представлена японська література.

Деякі тексти, хоча й не писані східною мовою, все ж включені до книги, як і уривки з творів історичних, які написав сам А. П. Ковалівський (йдеться про російськомовні уривки з праць про Ібн Фадлана, аль-Мас’уді, Павла Халебського).

Велике місце в книзі займають “Примітки” – с. 371–449. Це – справжній путівник по книзі, який міг створити тільки сам Андрій Петрович з його багатющою ерудицією, не лише дослідник, а й учасник літературного процесу в Харкові протягом багатьох років.

Поява цієї книги на початку 60-х рр. ХХ ст., хоча б у великих бібліотеках, бо більша частина накладу була знищена і не дійшла до читачів, свідчила про наближення відродження традицій українського сходознавства, традицій А. Ю. Кримського. Воно настало після проголошення Україною незалежності.

ЛІТЕРАТУРА

Антологія літератур Сходу / Упор., вступ. ст., примітки А. Ковалівського. Харків, 1961.
Кочубей Ю. М. Міжнародний резонанс наукової діяльності А. П. Ковалівського // *Східний світ*, 1995, № 2 – 1996, № 1.

Сходознавство і візантологія в Україні в іменах. Біобібліографічний словник. Київ, 2011.